

NYELVI VÁLTOZÁSOK VAGY „CSAK” A BESZÉD SPONTANEITÁSA

CSEH MÁRTA

A nyelvek egymás mellett élésének következtében megszorodtak körülötünk a szóátvételek. Közvetlen, mindennapi beszédhelyzetekben, többnyelvű környezetben senkit sem lep meg igazán, ha idegen szavakkal teletűzdelt beszédet hall. Ilyeneket például, hogy „a *klikkerező* gyerekek *rupára* játszanak”; „a *szesztra* beszóllította a rendelőbe, és az orvos kiírta *boloványéra*” (*klikkerező*=golyózó; *rupa*=lyuk; *rupára játszani*=a golyózás egyik módja; *szesztra*=ápolónő, [egészségügyi] nővér; *boloványe*=betegszabadság).

Normaérzékünk ingerküszöbe az idegen szavakat illetően elég magas, valószínűleg sokkal magasabb, mint a homogén nyelvi környezetben élőké. Ezt illusztrálják az itt következő példák. Ezek azért is érdekesekek, mert mikrofon, a rádió nyilvánossága előtt hangzottak el, olyan kommunikációs helyzetben, amelyben a köznyelviség mindmáig uralkodó vonásnak számított, amely kötetlen beszélgetés ugyan, de minősített, nem közönséges interperszonális kommunikáció. A lazulás, a lazább fogalmazás itt még furcsállható. „A turnírból nem lesz semmi” – mondta a sportriporter, s a hallgatóság tudja, érti, hogy *versenyt*, *versengést*, *bajnokságot* ért a *turnír* alatt. Egy másik alkalommal, ugyancsak a sporthírek között egy másik szakújságíró a *favoritok listáját* közli velünk (Újvidéki Rádió, 1995. június 20., Délutáni Híradó), s mi tudjuk, ha nem is egészen magyarul van, hogy a kiemelt versenyzők névsoráról/névjegyzékéről van szó.

A köznapi beszédben is használjuk a *gúzsva*, *kondukter*, *molba*, *prijavnica*, *szokk*, *kúla*, *szmena* (stb., stb.) szavakat.

Mint amit a fentiekben láttunk, ugyanaz a jelenség mutatkozik meg a következő rádiós példákban is. Ez a jelenség: az idegen szavaknak sajátunkként való használata magyarul folyó beszédben. A jelenség ugyanaz, a hatása azonban és az „eredménye” is más, ezért külön érdemes beszélni róluk. A szóátvétel

a társadalmilag (még), normatív szinten (még) nem szentesített jelentéskülönbség miatt megértési zavarok árnyékát vetíti előre:

„Az említett kompánia egy új típust bocsátott forgalomba” – halljuk az egyik ifjúsági műsorban egy fiatal riportertől, aki a számítógépek világába kalauzolja el hallgatóságát.

„A banda tagjai évek óta muzsikálnak együtt” – hangzott el egy másik alkalommal egy könnyűzenei műsorban.

Talán kiemelni itt még külön nem kell, hogy a *kompánia* és a *banda* azok a szavak, amelyek a főnti mondatokban furcsállhatók. Furcsállanunk azért kell őket, mert habár olyan szavak, amelyek jövevényszavakként már régen tagjai a szókészletünknek, a főnti mondatokban nem ilyen minőségükben találkozunk velük. A jelentésük az idézett mondatokban más, mint a *kompánia*, *banda* j ö v e v é n y s z a v a k jelentése. Itt idegen szavakként viselkednek: azt a jelentéstartalmat hordozzák, amely egy másik (a szerb) nyelvben jellemzi őket, s amely eltér a magyarban megszokottól. A magyar szókincsben már ismert *kompánia* nemzetközi vándorszó, nyelvünkbe az olaszból és a franciából került. Jelentései az *Értelmező kéziszótár* szerint: (a bizalmas szóhasználatban) 'társaság, (baráti) kör', ill. 'banda, brancs'. Továbbá – régies szóhasználat szerint – 'katonai század'. Az *Idegen szavak és kifejezések szótára* (az újabb kiadás) a 'társaság' (a bizalmas szóhasználat szerint) és a 'század' (a régi katonai nyelvben) jelentéseit adja meg. A *kompániának* 'vállalat, cég' jelentése máig nem alakult ki a magyarban, a mi mondatunkban viszont így kell érteni: az említett (számítógépkészítő, ill. -forgalmazó) cég/vállalat. A szerbben – angol hatásra – a *kompanija* használatos ilyen helyzetben. Ilyen utakon sodródhatott a rádió hullámhosszára is.

A *banda* is régebbi, meghonosodott átvétel, többjelentésű jövevényszó. Az *Értelmező kéziszótár* a következőképpen mutatja be: elsődleges jelentésében – 'bűncselekmény(eke)t együttesen elkövető csoport', ill. 'hitvány, felelőtlen társaság', ill. 'népellenes gyülevész fegyveres csoport' – rosszálló, pejoratív értékű; a második jelentésében 'együvé tartozó személyek csoportját'-t értjük alatta tréfálkozó megnevezéssel. Jelentheti továbbá a népies szóhasználat szerint 'szórakoztató (cigány-)zenészek együttesé'-t, és a népnyelvben, kivételesen 'együtt szerződő dolgozók csapatá'-t is. A *banda* is feltehetőleg fordítás révén „újult meg”, a 'dzsesszegyüttes' jelentésű *dzsessz-band* szóból magyarosodott-rövidült *bandává*. Egyelőre különös ötletnek tűnik ez az újítás, mert a népnyelvben inkább csak a cigányzenét játszó együtteseket szokás – nem éppen hízelgően, hiszen a *banda* szó pejoratív jelentéseinek hangulata ide is átsugárzik – *bandának* mondani. A szavak jelentésszerkezete, jelentése változhat. Lehet, hogy a *bandánál* is egy ilyen változás van elkezdődőben. Nem számítana példa nélkül valónak, hogy az egyik stílusrétegből, jelentésének megváltozása

során megújul, megéled valamely szavunk, ha a közösség új jelentésében elfogadja. Ez történt pl. a *butikkal* is, és a *pécézikkel* is kísérleteznek a tudományos ismeretterjesztésben. (A *pécéziket* egyes vidékeken a népnyelv 'horgászik' jelentésben ismeri; újabban kísérletek történtek arra, hogy elterjesszék a '(személyi) számítógépen játszik, dolgozik' jelentést (PC [itt ejtsd: pé-cé]=personal computer, személyi számítógép). Egyelőre azonban e z a *banda* és e z a *pécézik* egyaránt csupán a nyelvi ötletek között tartható számon: egyéni kezdeményezésnek tűnik mindkettő. A *butik* ezzel szemben 'bolt' jelentésben egészen megváltozott, megújult, valószínűleg azon az áron, hogy valamikori 'kocsmá, lebuji' jelentése hosszú időre eltűnt a köztudatból.

Mindig a nyelvközösségen múlik, hogy egy fölvetődő változást elfogad-e vagy elfelejt.

A kisközösség normatadata esetenként eltér a nagyobb – vagy egy másik – közösség normájától. Megtörtént eset a következő. Csodálkozó szemmel nézett rám a hozzánk, Becsére érkezését követő reggelen tízéves újvidéki unokaöcsém. Azt kérdeztem tőle, hogy akar-e reggelire *joghúrtot*. „Az mi?” – kérdezte, de szinte azonnal rá is ismert a szóra. „Kérek – mondta –, de mi azt *jogurtnak* (ejtsd: jogurt) mondjuk.” Az ő ejtésmódja szerint a szóban nem hangzik a *h* – tehát a *g* zöngétlenedése sem megy végbe –, s bár a hangsúly megmarad a szó elején, az első szótagon, de az *ú* rövid. A mi kisközösségünk a *joghurt* szóban hosszan hangoztatja az *ú*-t, s ez elhajlás a normatív ejtésrendhez képest. Két család, két mikroközösség egymáséitól is és a normatívtól is eltérő ejtésnormája szembesült itt az idézett párbeszédben.

Köznyelvi normánkat érzékenyen sértik az alábbi ejtésformák: *problém* (*probléma* helyett), *garanció* (*garancia* helyett), *sztabilizáció* (*stabilizáció* helyett). Hallani továbbá a rádió időjárás-jelentésében *ítéletidőt* (a *nevreme* hatására?) *záporosó*, *zivatar* helyett; *udvari puccsot palotaforradalom* helyett (a *dvorska buna* fordításaként? – elhangzott az Újvidéki Rádióban, a Reggeli Híradóban, 1995. jún. 28-án); *miliciát* 'rendőr, milicista' jelentésben (élőbeszéd); *féltálmérőt sugár* helyett (több szerb, ill. szerbhorvát és magyar szótárunkban is). A túróval ízesített burekot sem igen nevezi senki másképp, csak *sajtos burek*nak, s tudjuk, hogy ez tulajdonképpen a *burek sa sirom*. A magyar megnevezés, a *sajtos burek* nem a megértés szempontjából nem jó (hiszen sajttal töltött burekot nem készítenek, nem árulnak, ebből tehát nem adódik zavar), szavaink sorsát illetően azonban káros lehet, mert összerosódik benne, általa *nűrő* és *sajt* szavunk jelentésstartalma. Veszteség ez nyelvünkre nézve (igaz, nem is az első, nem is az egyetlen), pedig a nyelvi egymás mellett élésünkben gazdagodhatnánk is egymás értékei által.

Az élőbeszéd közvetlenségét teremtik meg a mikrofon előtt az olyan mondatok, amelyekben a beszélő (nem minden esetben rádiós munkatárs, azaz

riporter, műsorvezető, szerkesztő, bár ilyenre is van példa) nem köznyelvi szavakat, szóalakokat, hanem azok népies vagy kevésbé választékos – a familiáris stílusrétegbe tartozónak gyakran nevezett – szinonimáját, ill. alakját használja. Föltehetően tudatosan történik ez, a hangulatteremtés, a beszédhelyzet közvetlenebbé tételének szándékával. Következzen itt két riporter mondattal példaképpen. Mindkettő egy idegenforgalmi magazinműsorban hangzott el. Az egyik: „Milyen a francia étterem, milyen a francia kaja?” A másik: „Rengeteg sok halat, rákot, rizsát esznek.”

(A *francia kaja* helyett ebben a beszédhelyzetben megfelelőbb lett volna a *francia konyha* kifejezés – az is akart lenni? –, s a *rizsa* helyett a *rizs*. Tehát nem *rizsát*, hanem *rizst* esznek sokat a franciák.) Igaz, egy családi magazinműsor közvetlen hangneme – „konyhanyelve?” – az ilyen lazulásokat még könnyen elviseli. Egy bizonyos határig talán még meg is kívánja – a tömegtájékoztató eszközök stílusával foglalkozó vizsgálatokban már találkozni ilyen értelmű megállapításokkal. (Lásd például Buda Béla, A tömegtájékoztató nyelvnek néhány kommunikáció-lélektani és szociolingvisztikai sajátossága és Heltainé Nagy Erzsébet, A megszólalás kulcsa a másik embernél van. [Gondolatok a szóbeli tömegkommunikációról a befogadó oldaláról nézve.] E tanulmányokat az alábbi kiadvány tartalmazza: *Nyelvészet és tömegkommunikáció* [Szerk. Grétsy László], Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1985.)

Az élőbeszéd esetlegességei folytán hangozhatott el egy alkalommal ugyan csak az Újvidéki Rádió hullámhosszán *belépőjegy* helyett a *belépő*, bár nyelv-művelőink az *ulaznica* hatását is kimutatnák bizonyosan. S abban is fölfedeznének idegen hatást, hogy az egyik riporter a következőket mondta (Újvidéki Rádió, 1995. júl. 14., Reggeli műsor, spontán hírósszefoglaló a szabadkai stúdióból): „A *malmászat* – hogy így mondjam – komoly gondok előtt találja magát.” A ’malomipar’ jelentésben használt *malmászatról* azonban csak föltételezhetjük, hogy létrejöttében szerepe lehetett a *műnarstván*nak. Nem tudni, megél-e majd a *malomipar* mellett. Esete viszont azt mutatja, hogy az élőbeszéd sajátosságai nemcsak a hétköznapi közvetlen beszédhelyzeteiben bukkanhatnak föl, de a rádiózás mindennapjaiban is, olyan rádiós munkatársak beszédében is, akiknek fejlett beszédképessége nagy munkahelyi gyakorlattal párosul.

A köznyelvi normától való eltérésnek vagy a normaváltásnak, esetleg regionalizmusok, táji jellegű sajtóságok, amolyan nyelvi „helyi színek” fölbukkanásának beszédünkben esetenként vagy sokszor nem a többnyelvűség az (egyetlen) oka, magyarázata. Tapasztalatból tudjuk, hogy sokszor a diglosszia, a kettősnyelvűség is oka lehet; az, hogy a köznyelv mellett anyanyelvjárásunkat is spontánul beszéljük. (Néha – még rádiós körökben is – spontánabban is, mint a köznyelvet.)